

RESSENYES

O'CALLAGHAN, José. 1995.
Los primeros testimonios del Nuevo Testamento.
 Còrdova: Ediciones El Almendro.

El P. Josep O'Callaghan, S.J., insigne papiròleg i professor emèrit del Pontifici Institut Bíblic de Roma, ens ofereix un llibre molt interessant, que posa ben a l'abast dels no entesos en papirologia la transcendència i la rellevància dels descobriments papiroològics pel que fa a la Bíblia, i molt concretament al Nou Testament, a l'Evangeli de Marc, fets a la cova setena de Qumran: cap a l'any 50 p.C. l'Evangeli de Marc ja estava redactat.

El primer capítol del llibre tracta de la papirologia com a ciència, i és de lectura molt instructiva, i això de manera progressiva. Parla primer del papir com a suport de l'escriptura, entre les moltes altres utilitats que aquest material oferia. Es refereix a l'àmbit grec, i assenyalava que el papir grec literari més antic que posseïm és el de Timoteu de Milet, del segle IV aC.

L'autor segueix: en un moment determinat el pergami fa la competència al papir com a suport de l'escriptura (des dels Atàlides de Pèrgam, que li forniren el nom). El pergami és un full fet amb pell d'animal degudament preparat, però el seu ús no desplaça pas el del papir, reservat, sembla, en segles posteriors, a usos concrets, per exemple les dites «butlles papals», de les quals n'hi ha moltes precisament aquí, a Espanya.

La gran majoria de papirs escrits conservats ho són en llengua grega, i l'escriptura és en columnes. El papir es retallava de manera paral·lela a aquestes columnes, i les tires resultants s'encolaven de manera que es poguessin enrotllar fent un volum (en llatí *volumen*, del verb *volvo*, 'enrotllar') entorn d'un pal o bastonet (el 'llombrícol', *umbilicus*) que feia que el rotllo o volum es mantingués disposat còmodament, i es ficava dins d'un embolcall, l'estoig, al dors del qual constava el títol de l'obra continguda. Inicialment s'escrivia només sobre una cara del papir, però eventualment s'escribia també a l'altra cara, o bé perquè l'obra que hi havia a l'anvers havia perdut interès, i el papir simplement s'aprofitava, o bé perquè era tan llarga que l'anvers del papir no bastava i calia escriure també al revers, cosa que observa sarcàsticament el satíric romà Juvenal al principi mateix de la seva Sàtira I, quan diu d'una tragèdia avorridíssima: *scriptus et in tergo necdum finitus Orestes*. És que en un volum sol, no hi cabia, i calgué escriure també en el revers.

Des del segle I l'escriptura es féu en fulls més amples, principalment els pergamins, que es cosiren pel llom, i així nasqué el llibre modern.

A continuació el P. O'Callaghan explica com la immensa majoria de papirs han estat trobats a Egipte, i la seva conservació s'ha degut al clima i a la geografia física, sequedat (manca de pluges) i sorra han estat decisius per a la conservació. Però amb els seus riscos, perquè les formigues blanques han causat estralls en alguns papirs, i també els indígenes de les zones, que de vegades han destrossat papirs per a vendre'ls fragmentàriament. Cal afegir-hi un altre inconvenient provinent dels mateixos copistes: aquests no sempre sabien bé la llengua grega (que sovint no era la seva llengua vernacla) i cometien errors de còpia considerables.

Els llocs on preferentment s'han trobat papirs han estat els sepulcres.

Els papirs es divideixen en literaris i documentals. Gràcies als primers coneixem autors que altrament ignoràriem; són justament famosos els dos papirs d'Alcà que ens donen la primera poesia occidental d'autor conegut, el dit papir de Mariette (pel nom del seu descobridor, no lluny de les piràmides, l'any 1855), o també del Louvre, pel lloc on es conserva actualment, que conté un parteni o himne de donzelles, i un segon papir, el dit d'Astimelusa, pel nom de la coreuta que encapçalava el cor de donzelles. Aquest fou descobert un segle més tard, cap al 1950. També gràcies a una troballa papiràcea posseïm els setze epinícis de Baquílides.

Els papirs documentals contenen testaments, inventaris, pactes entre famílies o entre ciutats, i són essencials per a determinar els usos i fins i tot la jurisprudència més o menys des del segle v aC.

La papirologia com a ciència es constitueix a les universitats europees cap al 1880, amb l'estudi sistemàtic de papirs que diplomàtics europeus, principalment francesos, anglesos i alemanys aconseguiren d'adquirir i enviar-los a les universitats dels seus països. L'autor ens ofereix una visió molt sumària del desenvolupament de la papirologia a Europa, i en la part dedicada a Espanya (p. 23) es troba a faltar un

esment, per mínim que sigui, del Dr. Ramon Roca-Puig, canonge de la Catedral de Barcelona i papiròleg considerable, que té en el seu haver publicacions ben meritòries. Sí que hi ha una referència a la Fundació Sant Lluc, seu principal de les activitats del Dr. Roca-Puig com a papiròleg. Ell expressament és esmentat a la p. 75, per la publicació d'un papir evangèlic de Sant Mateu.

En el capítol II se'ns ofereix la llista de papirs neotestamentaris. A continuació es configura el text del Nou Testament segons els papirs, i després de comparar la proporció en què es troben els versets es pot veure a cada llibre neotestamentari el percentatge de text representat en els papirs: el resultat és que, tenint en compte el nombre total de versets del Nou Testament (7.956), i que els versets documentats en papirs són 5.369, un 67% de tot el Nou Testament s'ha conservat en papirs. Això vol dir (però el Dr. O'Callaghan no en treu explícitament la conclusió) que la reproducció del Nou Testament en textos papiracis és important.

Pel que fa a l'extensió del text, els papirs més importants són el de Chester Beatty i el de Bodmer. El primer és important com a document principalment de les cartes paulines, tot i que té també textos evangèlics; la seva publicació —assenyala el Dr. O'Callaghan— causà sensació en el món científic, i fou l'eminent biblista francès, el dominic P. Garrigou-Lagrange (que publicà a Barcelona, pel mecenatge del polític Sr. Francesc Cambó, la primera sinopsi dels evangelis en grec), el qui avalà científicament la troballa i la seva publicació. Aquests papirs corresponen, cronològicament, a finals del segle III, amb la salvetat que el text de sant Pau correspon a una recensió anterior.

I segueix el Dr. O'Callaghan: molt més important és el fons Bodmer, avui a Ginebra, no limitat a textos bíblics, tot i que ho són la majoria: hi ha la comèdia *El Discòl* de Menandre, dos cants de la *Ilíada* i molts textos apòcrifs neotestamentaris.

Des de la p. 74 del seu llibre l'autor assenyala com el papir John Rylands, avui a Manchester, té només uns fragments molt breus de l'evangeli de Joan, v. 31-33 del capítol XVIII en una cara i en l'altre els v. 37-38 del mateix capítol. El sensacional d'aquest papir és que no és posterior a l'any 125 i que fou trobat a més de mil quilòmetres del lloc on l'Evangeli de Joan fou redactat: la lectura literal de l'evangeli era corrent a tota la cristianitat.

El capítol III, l'autor el dedica als problemes que plantegen els papirs neotestamentaris. Aquest capítol és molt especialitzat, i per a entendre'l del tot cal tenir una certa preparació. S'hi estudien els tipus textuais dels papirs neotestamentaris, els anomenats «nomina sacra» i l'ús del còdex en els papirs del Nou Testament.

La part més interessant del llibre és l'epíleg, que tracta dels papirs neotestamentaris de la cova de Qumran, tan famosa; es troben a la cova 7. Des d'ara la investigació és personal del P. O'Callaghan. El punt d'arrencada és el principi que com més breu sigui el papir més fàcil serà la seva atribució. Però això té la contrapartida dels dubtes que engendra en la comunitat científica. De tota manera va identificar amb seguretat un text de la primera carta a Timoteu; més fonamental és el treball sobre un papir de l'evangeli de Marc que el P. O'Callaghan ha identificat amb tota seguretat.

A la p. 103 es transcriu el papir 7Q2, que és el text *Carta de Jeremies* 43-44, amb una discussió crítica molt completa, seguida d'un resum de normes científiques per a proce-

dir a les tasques d'identificació. La gran novetat és que ara es pot recórrer a la informàtica. Però una altra vegada les pàgines que segueixen són per a especialistes. El que interessa de debò, des de la p. 107, és la identificació del papir 7Q5, que ens dóna un text de l'evangeli de Marc, concretament 6, 52-53. La identificació quedaria comprovada negativament per tal com la prova informàtica *Ybicus*, realitzada a Liverpool, no autoritza interpretar que el papir, en la lectura que en fa el Dr. O'Callaghan, contingui textos d'autors clàssics, d'altres bíblics, apòcrifs ni patristics.

A continuació (p. 116 s.) hi ha la prova positiva, efectuada amb criteris matemàtics pel Dr. A. Dou. Per al lector normal i corrent aquesta és una prova *ex auctoritate*, perquè l'especulació matemàtica que s'hi efectua la poden entendre a fons només els matemàtics. I aquest no és el cas del censor.

El resultat final és que la identificació del papir 7Q4 amb el text de la carta paulina 1Tim 3,16/4,1,3 és segura, així com la del papir 7Q5 pel que fa al text de l'Evangeli de Marc. I si pensem que ens movem cap a l'any 50 dC, tenim que a aquesta data aquests textos del Nou Testament ja estaven completament constituïts i eren llegits a comunitats cristianes que hi havia a Egipte.

El valor apologetic del treball del P. O'Callaghan és, doncs, incalculable.

Manuel Balasch

Universitat Autònoma de Barcelona
Departament de Ciències de l'Antiguitat
i de l'Edat Mitjana

PÉREZ CUSTODIO, Mª Violeta. 1995.

Los Rhetoricorum libri quattuor de Benito Arias Montano: Introducción, edición crítica, traducción y notas.

Diputación de Badajoz-Universidad de Cádiz- C.S.I.C.

Desde que, no hace demasiado tiempo, los estudios sobre el Humanismo empezaron a ser objeto de atención por parte de un buen número de estudiosos de nuestro país, son

muchos los trabajos, de mayor acierto unos que otros, que jalonan el camino recorrido por los investigadores de este movimiento cultural. En los últimos años la celebración